Collingwood, Bacon και Kant: η ανάκριση της φύσης

Βάσω Κιντή

Ο R.G. Collingwood, στην *Αυτοβιογραφία* του (2007), αναπτύσσει την άποψή του εναντίον της προτασιακής λογικής που υποστήριζαν ο Russell και οι λογικοί θετικιστές. Η προτασιακή λογική, κατά τον Collingwood, εστιάζει στην πρόταση ως μονάδα της σκέψης συσχετίζοντας, με μια ένα-προς-ένα αντιστοιχία, τις προτάσεις της λογικής (propositions) με δηλωτικές γραμματικές προτάσεις (indicative sentences). Η πρόταση της προτασιακής λογικής, γράφει ο Collingwood, μοιάζει με «φασματική σκιά,» ή με φασματικό αντίγραφο, της γραμματικής πρότασης που μένει παγιωμένο, ανεξάρτητα από περιστάσεις. Ο ίδιος ήθελε να αντιπαραβάλει στην προτασιακή λογική, στην οποία οι προτάσεις χαρακτηρίζονται μεμονωμένα ως αληθείς ή ψευδείς, τη λογική των ερωταποκρίσεων. Σε αυτή τη λογική, η μονάδα της σκέψης δεν είναι η πρόταση αλλά «κάτι πιο σύνθετο στο οποίο η πρόταση λειτουργεί ως απάντηση σε ένα ερώτημα (στο ίδιο, 73). Η αλήθεια σε αυτήν την αντίληψη δεν είναι ιδιότητα της μεμονωμένης πρότασης, ούτε ανήκει σε ένα σύνολο προτάσεων, αλλά σε κάτι σύνθετο που αποτελείται από ερωτήσεις και απαντήσεις (στο ίδιο 75). Ο Collingwood θεωρεί προδρόμους αυτής της ιδέας τους Bacon, Descartes, Πλάτωνα και Kant. Στο άρθρο που ακολουθεί θα ασχοληθώ μόνο με τους Bacon και Kant διότι θέλω να υποστηρίξω πως, παρά τις αναλογίες μεταξύ των δύο, υπάρχει μεταξύ τους διαφορά.

Ο Collingwood για Bacon και Kant

Ο Collingwood παρομοιάζει τη δική του αντίθεση στην προτασιακή λογική με την «εξέγερση εναντίον της σχολαστικής λογικής» (στο ίδιο, 67) που ανέλαβε ο Bacon

γράφοντας το *Novum Organum* (Bacon 2021), έργο που προοριζόταν να αντικαταστήσει το *Όργανον* του Αριστοτέλη. Σύμφωνα με τον Collingwood, η επανάσταση του Bacon συνίσταται στο ότι μετέτρεψε «μία τυφλή και τυχαία μελέτη σε σπουδή, όπου τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα και απαιτούνται συγκεκριμένες απαντήσεις.» (Collingwood 2007, 194). Ο Collingwood αναφέρεται εδώ συγκεκριμένα, αφενός στη θέση του Bacon ότι η καθαρή εμπειρία (experientia mera), είναι τύχη όταν εμφανίζεται από μόνη της και μοιάζει με την «απλή ψηλάφηση, σαν και εκείνη που κάνουν οι άνθρωποι τη νύχτα αγγίζοντας τα πάντα γύρω τους μήπως και καταφέρουν να βρουν τον σωστό δρόμο» (Bacon 2021, #82). Αφετέρου ο Collingwood αναφέρεται στην επιδίωξη του Bacon να χρησιμοποιήσει τεχνικά μέσα ώστε να εξαναγκάσει τη φύση να απαντήσει στα δικά του ερωτήματα. Τόνιζε μάλιστα ο Collingwood το γεγονός ότι ο Bacon ήταν νομικός και άρα γνώριζε την αποτελεσματικότητα της ανακριτικής μεθόδου

> Ο Bacon ήταν αυτός που επέμενε ότι η επιστήμη της φύσης ξεκινά όταν ο άνθρωπος αρχίζει να 'ανακρίνει τη φύση' ['putting nature to the question'] (δηλαδή να τη βασανίζει· ο Bacon ήταν δικηγόρος και ήξερε τι σήμαινε να θέτεις ερωτήματα στο δικό του επάγγελμα), εκβιάζοντας από αυτήν μία απάντηση στις ερωτήσεις που επέλεξε να θέσει, αντί να είναι ικανοποιημένος με την καταγραφή όσων αυτή επέλεξε να αποκαλύψει.» (EM: 38–39)

Η ερμηνεία που αποδίδει στον Bacon βασανισμό της φύσης απαντά στο έργο αρκετών φιλοσόφων. Ο Leibniz έλεγε πως η τέχνη του πειράματος που ξεκίνησε ο Bacon ήταν η τέχνη του βασανισμού της φύσης. Ο Goethe σημείωνε πως «η φύση σιωπά στον πάγκο των βασανιστηρίων», υπονοώντας την προσέγγιση Bacon, και

υποστήριζε πως «τα φαινόμενα πρέπει δια παντός να απομακρυνθούν από τον σκοτεινό εμπειρικο-μηχανικό-δογματικό θάλαμο βασανιστηρίων.»[1]

Ο Max Horkheimer, στο βιβλίο του *The Eclipse of Reason* (1947, 34), παρομοίαζε την πειραματική μέθοδο του Bacon με το έργο ενός εγκληματολόγου που πιστεύει πως μπορούμε να έχουμε αξιόπιστη γνώση για έναν άνθρωπο μόνο εάν μετέλθουμε τις εξεταστικές μεθόδους ενός υπόπτου στα χέρια της μητροπολιτικής αστυνομίας. Τέλος, ο Ernst Cassirer έγραφε το 1953:

> Ο Bacon κάθεται ως δικαστής πάνω από την πραγματικότητα και την εξετάζει (questioning her) όπως κανείς εξετάζει τον κατηγορούμενο. Όχι σπάνια λέει ότι πρέπει κανείς να καταφύγει στη βία για να αποσπάσει την απάντηση που επιθυμεί, η φύση πρέπει να τεθεί στην τράπεζα των βασανιστηρίων ('put to the rack'). Η προσέγγισή του δεν είναι παρατηρησιακή αλλά ανακριτική (inquisitorial). Γίνεται η ακρόαση των μαρτύρων και σε αντιπαράσταση, οι αρνητικές περιπτώσεις αντιπαραβάλλονται προς τις θετικές … Όταν συγκεντρωθούν και εκτιμηθούν όλα τα τεκμήρια, πρέπει να αποσπαστεί η ομολογία … η οποία δεν λαμβάνεται εάν δεν καταφύγει κανείς σε εξαναγκαστικά μέτρα. (αναφέρεται στο Merchant 2006, 527)[2]

[1] Η αναφορά στον Leibniz από το άρθρο του Pesic (1999, 82) και στον Goethe από το άρθρο της Merchant (2013, 562).

[2] Η Merchant (2013) υποστηρίζει και η ίδια τη θέση ότι η επιστημονική μέθοδος του Bacon περιελάμβανε τον βασανισμό της φύσης, επικαλούμενη μεταξύ άλλων τους Hadot (2006) και Horkheimer (1947), παρότι δέχεται ότι ο ίδιος ο Bacon δεν χρησιμοποίησε ποτέ τον συγκεκριμένο όρο 'βασανισμό' για τη φύση. Στα λατινικά ο Bacon γράφει «per vexationes atrium". Ορισμένες αποδόσεις στα αγγλικά χρησιμοποιούν τον όρο 'torture' (βασανίζω, βασανισμός) ενώ στα ελληνικά η φράση αποδίδεται πιο ήπια ως «όταν οι τέχνες επεμβαίνουν στη φύση» (Bacon 2021, #98). Η Merchant παρομοιάζει την «ανακριτική» διαδικασία της φύσης που περιγράφει ο Bacon με όσα λάμβαναν χώρα στις δίκες των

Τι έλεγε όμως ο Bacon σχετικά με το είδος της έρευνας που έκανε;

> … εγώ δεν εκπονώ μόνο μια ιστορία[3] της ελεύθερης και αδέσμευτης φύσης (όταν δηλαδή αυτή αφήνεται να ακολουθήσει τη δική της πορεία και επιτελεί με τον δικό της τρόπο το έργο της), […] αλλά προπάντων μια ιστορία της φύσης, δεσμευμένης και τιθασευμένης, δηλαδή όταν με την τέχνη και τη βοήθεια του ανθρώπου εξωθείται βίαια από τη φυσική της κατάσταση και συμπιέζεται και διαπλάθεται. (Bacon 2021, 116)

Και στο *De Augmentis Scientiarum* υποστήριζε:

> … όπως η διάθεση ενός ανθρώπου δεν μπορεί ποτέ να γίνει καλά γνωστή ή να αποδειχθεί μέχρις ότου αυτός τεθεί σε δοκιμασία, όπως ο Πρωτέας δεν θα άλλαζε ποτέ μορφές αν δεν περιοριζόταν και δεν κρατούνταν δέσμιος, έτσι και η φύση εκδηλώνεται πιο καθαρά όταν παρενοχλείται και δοκιμάζεται τεχνητά παρά όταν αφήνεται στην ησυχία της. (Bacon 1905, Bk. II, Ch. II)

Ανεξάρτητα από το αν μπορούμε να μιλήσουμε ακριβώς για βασανισμό της φύσης, είναι σίγουρο ότι ο Bacon δεν θέλει να αφήσει τη φύση ανενόχλητη ώστε να την παρατηρεί από μακριά. Θέλει να την υποτάξει στις δικές του ανάγκες που διαμορφώνουν ερωτήματα τα οποία λειτουργούν σαν δεσμά και την εξαναγκάζουν να ανταποκριθεί σε αυτά που αναζητεί ως ερευνητής. Η Carolyn Merchant (2013,

---

μαγισσών και στον βασανισμό τους με σωματικό έλεγχο, ακόμη και σε απόκρυφα σημεία, για να ομολογήσουν. Ο Pesic (1999, 2008) αμφισβητεί αυτή την ιστορική ερμηνεία σχετικά με τη σχέση της επιστημονικής μεθόδου που ανέπτυξε ο Bacon με τον βασανισμό. Για τη συζήτηση αυτή και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Merchant (1980, 2006, 2008, 2013) και Pesic (2008).

[3] Με τον όρο ‘ιστορία’ ο Bacon εννοούσε φυσική ιστορία και πιο συγκεκριμένα έρευνα της φύσης. Για τη σημασία του όρου’ ιστορία’, βλ. Κιντή (2021)

525), τονίζει το λεξιλόγιο και τη ρητορική του Bacon για να αναδείξει, σε συνδυασμό με την προσωποποίηση της φύσης ως γυναίκας, τη σεξιστική και κακοποιητική διάσταση στο έργο του.[4] Τα ρήματα που χρησιμοποιεί ο Bacon για την έρευνα της φύσης είναι: παρενοχλώ (vex), κυνηγώ (hound), σέρνω (drive), εξαναγκάζω (constrain), περιορίζω (straiten), βάζω σε καλούπι (mold), δένω (bind), υποδουλώνω (enslave), κατασκοπεύω (spy on), μεταλλάσσω (transmute). Η επιστήμη αντιμετωπίζεται από τον Bacon ως *venatio* (κυνήγι), κι οι επιστήμονες ως κυνηγοί των μυστικών της φύσης. «Αντί [ο επιστήμονας] να 'ψαχουλεύει στο σκοτάδι,' μελετά υπομονετικά τα μικροσκοπικά σημάδια και ίχνη που θα τον οδηγήσουν στο θήραμά του που κρύβεται στις πυκνές πτυχές της εμπειρίας» (Eamon 1994, 283-84). Άλλωστε, ο ίδιος ο Bacon (1905, 447, 505) παρομοίαζε τη μέθοδό του με το venatio Panis, το κυνήγι του θεού Πάνα, του μυθολογικού θεού του κυνηγιού που βρήκε, αυτός και όχι οι μεγάλοι θεοί, τη χαμένη θεά Δήμητρα στηριγμένος στην εμπειρία του, χωρίς να επικαλείται αφηρημένες φιλοσοφικές αρχές. Μια εμπειρία που προκύπτει με εκπαίδευση και εξάσκηση και κάνει αυτόν που την αποκτά να έχει την οξύνοια του κυνηγού. Ο άνθρωπος, λέει ο Bacon, δεν πρέπει να ψάχνει στο σκοτάδι ούτε να καθοδηγείται από άλλους τυφλά. Πρέπει να έχει στους πειραματισμούς του κατεύθυνση, μέθοδο και τάξη.

[4] Η Merchant (1980, 168) παραπέμπει χαρακτηριστικά στο εξής χωρίο από το *De Dignitate et Augmentis Scientiarum* του Bacon:

> Δεν έχεις παρά να ακολουθήσεις και, σαν να λέγαμε, να κυνηγήσεις τη φύση στις περιπλανήσεις της, … ούτε πρέπει να διστάζει κανείς να υπεισέρχεται και διεισδύει σε αυτές τις οπές και γωνίες όταν η έρευνα της αλήθειας είναι ο μοναδικός του στόχος. (Bacon 1905, Bk.II, Ch.II,)

Στο έργο του Bacon υπάρχει αφενός το ανάλογο μιας δικαστικής-ανακριτικής διαδικασίας που επεσήμανε ο Collingwood και οι άλλοι φιλόσοφοι που αναφέραμε, και αφετέρου η μεθοδική και όχι τυφλή αναζήτηση για τη γνώση της φύσης. Τα δύο αυτά στοιχεία θα βρούμε στις αναφορές του Kant στον Bacon.[5] Στο δεύτερο μέρος του άρθρου θα παρουσιάσω τις αναφορές του Kant στον Bacon στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* και θα εξετάσω ομοιότητες και διαφορές.

Kant

Η *Κριτική του Καθαρού Λόγου* είναι αφιερωμένη στον ¨Βάκωνα, Βαρώνο του Verulam" και αρχίζει με ένα χωρίο από το *Instauratio Magna* στο οποίο ο Bacon σημειώνει πως το συγκεκριμένο εγχείρημά του δεν πρέπει να εκληφθεί ως απλή έκφραση γνώμης ή δοξασία όπως συνέβαινε με όσα παρέλαβαν από τους αρχαίους που ήταν, κατά τον Bacon, στείρα σε καρπούς, γεμάτα με έριδες και λογομαχίες, αλλά ως έργο που θα ωφελήσει τον άνθρωπο και θα συμβάλει στην πρόοδο.

Στη συνέχεια, στον Πρόλογο της Δεύτερης Έκδοσης, ο Kant εξετάζει τους όρους που θα καθιστούσαν τη Μεταφυσική επιστημονική και κάνει τη σύγκριση με άλλα πεδία, αυτά της Λογικής, των Μαθηματικών και της Φυσικής, που όπως λέει, πορεύτηκαν ήδη στον ασφαλή δρόμο της επιστήμης. Ο Bacon αναφέρεται από τον Kant σε σχέση με τη Φυσική. Κατά τον Kant, ο Bacon προκάλεσε την ανακάλυψη του επιστημονικού δρόμου για τη Φυσική και συνετέλεσε σε μια επανάσταση του σκέπτεσθαι (BXII). Φυσικοί όπως ο Γαλιλαίος, ο Toricelli ή ο Stahl, είδαν, σύμφωνα με τον Kant, ένα νέο φως και κατάλαβαν ότι

[5] Αναφορά στη δικαστική διαδικασία γενικώς που υιοθετεί ο Bacon και στην οικειοποίησή της από τον Kant κάνει ο Pierre Hadot (2006, 92-94) όπως και ο Antonio Pérez-Ramos (1993, 330).

> ο λόγος ενορά μόνο εκείνο που ανακαλύπτει ο ίδιος σύμφωνα με το δικό του προδιάγραμμα και ότι αυτός πρέπει να καθοδηγεί με αρχές που προσδιορίζουν τις κρίσεις του με σταθερούς νόμους και να αναγκάζη τη φύση να απαντά στα ερωτήματά του και όχι να την ακολουθή μόνο πειθήνια σαν ποδηγετούμενος από αυτή, […] "Ο λόγος πρέπει να συμπορεύεται με τη φύση κρατώντας στο ένα χέρι τις αρχές, (…) και στο άλλο το πείραμα, όπως το διανοήθηκε σύμφωνα με τις αρχές αυτές, με σκοπό βέβαια να διδαχτή από αυτήν αλλά όχι με την ιδιότητα του μαθητή, που αφήνει το δάσκαλο να του υπαγορεύει ό,τι αυτός θέλει, αλλά ενός εν ενεργεία δικαστή που αναγκάζει τους μάρτυρες να απαντούν στις ερωτήσεις που αυτός θέτει. Κι έτσι μάλιστα η Φυσική χρωστά την τόσο ευεργετική επανάστασή της του τρόπου του σκέπτεσθαι απλούστατα στην ιδέα ότι πρέπει να ρυθμίζει τις έρευνές της σύμφωνα με αυτό που έχει θέσει ο λόγος μέσα στη φύση … . (B XIII)

Ο Kant υιοθετεί τη δικανική μεταφορά και έχει τον λόγο στη θέση του δικαστή που εξετάζει μάρτυρες. Οι μάρτυρες δεν λένε ό,τι θέλουν στο δικαστήριο αλλά εξαναγκάζονται να απαντήσουν στις ερωτήσεις που τους απευθύνονται. Κατ' αναλογίαν, οι επιστήμονες δεν προσέρχονται στη φύση όπως ο μαθητής στον δάσκαλο, ζητώντας από τη φύση να εγκρίνει ή να αποδοκιμάσει τις μελέτες τους αλλά, από θέση ισχύος, ως δικαστές, θέτουν ερωτήματα στα οποία καλείται η φύση να ανταποκριθεί. Αυτός ήταν ο τρόπος, υποστηρίζει ο Kant, για να μπει η Φυσική στον δρόμο της επιστήμης «αφού πέρασε προηγουμένως τόσους αιώνες ψηλαφώντας μονάχα στα σκοτάδια» (B XIV). Στην αποστροφή του αυτή, όπως και σε μία προηγούμενη στην αρχή του Προλόγου στη Δεύτερη Έκδοση όπου ο Kant κάνει λόγο για το στάδιο των «τυφλών αναζητήσεων» πριν τον σίγουρο δρόμο της επιστήμης (B VII), ο Kant παραπέμπει σιωπηρά στον Bacon που διέκρινε τη μεθοδική έρευνα της φύσης με βάση τα ερωτήματα που της τίθενται, προς την

τυφλή ψηλάφηση στο σκοτάδι χωρίς ένα καθοδηγητικό νήμα. Γράφει ο Bacon στο *Νέο Όργανο*: «… μια χωρίς σχέδιο εμπειρία που περιορίζεται στον εαυτό της … είναι μία απλή ψηλάφηση στο σκοτάδι που πιο πολύ συσκοτίζει τους ανθρώπους παρά τους διδάσκει.» (Bacon 2021, # 100, πρβλ. #82)

Ανάλογη πορεία θέλει ο Kant για τη μεταφυσική. Θέλει δηλαδή να συντελεστεί και εκεί μία αλλαγή του τρόπου σκέψης, ανάλογη προς τις επαναστάσεις στα Μαθηματικά και τη Φυσική. Ως τώρα, λέει ο Kant, θεωρούσαμε πως πρέπει η γνώση μας να ρυθμίζεται προς τα αντικείμενα και, προσπαθώντας να βρούμε έναν a priori προσδιορισμό των αντικειμένων, είδαμε πως δεν μπορούμε να διευρύνουμε αυτή τη γνώση στηριζόμενοι μόνο σε έννοιες (BXVI). Οπότε, πρότεινε για τη Μεταφυσική μία στροφή στον τρόπο του σκέπτεσθαι ανάλογη με την Κοπερνίκεια στροφή στην Αστρονομία. Όπως ο Κοπέρνικος έβγαλε τον θεατή από το κέντρο και τον τοποθέτησε στην περιφέρεια, έτσι και ο Kant πρότεινε αντί να ρυθμίζεται η γνώση μας προς τα αντικείμενα, τα αντικείμενα να ρυθμίζονται προς τη γνώση μας ώστε να μπορούμε να τα γνωρίσουμε a priori. Προτείνει δηλαδή ο Kant μία επανάσταση στη Μεταφυσική ανάλογη της επανάστασης στη Φυσική που την κατέστησε επιστημονική και την οποία ξεκίνησε ο Bacon (BXVII)[6]

6 Ο Collingwood υποστηρίζει πως και οι ιστορικές σπουδές χρειάζονται μία «βακώνεια επανάσταση», «την επανάσταση που μετατρέπει μια τυφλή και τυχαία μελέτη σε σπουδή, όπου τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα και ζητούνται με επιμονή συγκεκριμένες απαντήσεις.» (Collingwood 2007, 194) Στην επιστημονική ή «βακώνεια ιστορία», λέει ο Collingwood, ο ιστορικός «εξαναγκάζει με τη βία τις 'πηγές' του να απαντήσουν στα ερωτήματα που θέτει σε αυτές.» (στο ίδιο, 207) Είναι μία κίνηση ανάλογη του Bacon καθώς ο Collingwood, στο *The Idea of History* (1993, 237), συγκρίνει την απόσπαση απαντήσεων από τη φύση με την τοποθέτηση των πηγών των ιστορικών στο έδρανο του μάρτυρα.

Τόσο ο Bacon όσο και ο Kant χρησιμοποιούν μία δικανική μεταφορά για να μιλήσουν για τη γνώση της φύσης. Ωστόσο, παρά τις ομοιότητες, υπάρχει διαφορά σε αυτό που επιχειρούν. Ο Bacon αντιμετωπίζει τη φύση ως κατηγορούμενο που πρέπει να εκβιαστεί με τεχνητά μέσα ώστε να αποκαλύψει τα μυστικά της για να αυξήσουμε εμείς τη γνώση μας. Στον Kant, από την άλλη μεριά, η φύση αντιμετωπίζεται ως μάρτυρας σε ένα περιβάλλον το οποίο διέπεται από κανόνες που θέτει ο δικαστής, δηλαδή η νόηση. Η φύση δεν καλείται να αποκαλύψει τα μυστικά της αλλά καλείται να ανταποκριθεί στις αξιώσεις μας για να είναι δυνατή η γνώση. Δεν έχουμε στον Kant ένα venatio, μία περιπέτεια αναζήτησης θησαυρών που βρίσκονται κρυμμένοι στη φύση και οι οποίοι αναμένεται να αποκαλυφθούν με όπλο την επινοητικότητα και την οξύνοια μιας εκπαιδευμένης εμπειρίας. Στον Kant η ανακριτική διαδικασία δεν προσπαθεί να εκμαιεύσει μυστικά· θέτει τους όρους, τις συνθήκες, που ορίζουν το πλαίσιο ώστε να μπορούμε να έχουμε γνώση. Ο Bacon θέλει να εξαναγκάσει τη φύση να απαντήσει στα ερωτήματά του και να την υποτάξει στις επιθυμίες του. Ο Elias Canetti ιχνογραφεί πολύ παραστατικά αυτή τη διάσταση της ερωτηματικής μεθόδου μιλώντας γενικά περί ισχύος στο βιβλίο του *Crowds and Power* (1962, 284-286):

> Κάθε ερωτηματοθεσία είναι μία εξαναγκαστική παρέμβαση. Όταν χρησιμοποιείται ως εργαλείο ισχύος, μοιάζει με μαχαίρι που τέμνει τη σάρκα του θύματος. Ο ερωτών ξέρει τι υπάρχει για να βρει, αλλά θέλει να το αγγίξει πραγματικά και να το φέρει στο φως. Δουλεύει πάνω στα εσωτερικά όργανα με τη βεβαιότητα χειρουργού. Αλλά είναι ένας ειδικός χειρουργός που κρατάει το θύμα του ζωντανό

> για να μάθει περισσότερα γι΄ αυτό και, αντί να το αναισθητοποιεί, προκαλεί συνειδητά πόνο σε συγκεκριμένα όργανα για να βρει αυτό που θέλει να μάθει και για το υπόλοιπό σώμα. […] Κάθε απάντηση που παίρνει ο ερωτών είναι μία πράξη υποταγής. […] Ο τελικός σκοπός της ανακριτικής διαδικασίας είναι η ανατομή· ξεκινά αγγίζοντας απαλά διαδοχικά σημεία και μετά, όπου η αντίσταση μοιάζει αδύναμη, εκβιάζεται η δυναμική είσοδος. […] Πίσω από κάθε πραγματική ερώτηση, υπάρχει πάντοτε ένας συνειδητός στόχος.[7]

Αυτή ακριβώς η οπτική που συνδέει τα ερωτήματα με συνειδητούς στόχους που αποβλέπουν στην ισχύ, οδήγησε στις σύγχρονες κατηγορίες προς τον Bacon και την επιστημονική σκέψη γενικά, όπως αυτή διαμορφώθηκε τον 17ου αιώνα και αναπτύχθηκε στη συνέχεια, για εργαλειοποίηση και καθυπόταξη της φύσης στις ανθρώπινες προτεραιότητες. Τη σκέψη αυτή εκφράζει ο Horkheimer όταν λέει πως οι πειραματικές διαδικασίες που εγκαινίασε ο Bacon παράγουν «συγκεκριμένες απαντήσεις σε συγκεκριμένες ερωτήσεις που προκύπτουν από τα συμφέροντα ατόμων, ομάδων ή της κοινότητας» (Horkheimer 1947, 34). Ανησυχεί ο Horkheimer για τη μεροληψία και την υποκειμενικότητα αυτών των ενδιαφερόντων που οδηγεί στην εργαλειοποίηση του λόγου και στην κυριαρχία επί της φύσης και επί των ανθρώπων.

***

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή, ο Collingwood επικαλείται την ερωτηματική μέθοδο, ιχνηλατώντας τις απαρχές της, μεταξύ άλλων, στον Bacon και τον Kant, για να αντιπαρατεθεί στην προτασιακή λογική των λογικών θετικιστών και του Russell που

[7] Ευχαριστώ τον Μανόλη Σίμο που μου επεσήμανε ότι ο Elias Canetti είχε ασχοληθεί με το θέμα των ερωτήσεων σε μια διαδικασία ανάκρισης.

αναπτυσσόταν ραγδαία στις αρχές του 20ού αιώνα.[8] Ο Collingwood φέρνει κοντά τους Bacon και Kant καθώς δίνει έμφαση στην προσπάθεια του Kant να καταστήσει τη Μεταφυσική επιστημονική με τον τρόπο που ο Bacon έβαλε τη Φυσική στον δρόμο της επιστήμης. Ο τρόπος αυτός, κατά τον Collingwood, στηριζόταν στη διατύπωση συγκεκριμένων ερωτήσεων (EM 239). Όμως, όπως υποστήριξα παραπάνω, στον Kant η συστηματική διατύπωση ερωτήσεων μπορεί να αποφεύγει την τυφλή και αντιεπιστημονική ψηλάφηση στο σκοτάδι, και ως προς αυτό να υπάρχουν αναλογίες με τον Bacon, αλλά η προσέγγισή του έχει διαφορές από αυτή του Bacon. Η κύρια διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι ο Kant δεν προσέρχεται στη

[8] Η δικανική μεταφορά που συνδέεται με μια διαδικασία ερωτήσεων, χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα στην αντιπαράθεση με την τυπική λογική. Πρβλ. το έργο των Chaim Perelman (1969; 1984) και Stephen Toulmin (1958). Ο Perelman, με διδακτορικό φιλοσοφίας στο έργο του Frege και έρευνα, από τη σκοπιά του λογικού θετικισμού, στη φιλοσοφία του δικαίου, επεδίωξε τη φιλοσοφική υπεράσπιση μιας διευρυμένης έννοιας απόδειξης και ορθού λόγου που δεν περιορίζεται στους αποδεικτικούς συλλογισμούς της τυπικής λογικής αλλά, με χρήση της ρητορικής, ενδιαφέρεται να πείσει ένα ακροατήριο. Ο Toulmin, που χαρακτήριζε τις προτάσεις της τυπικής λογικής «παγωμένα αγάλματα των δηλώσεων» (frozen statues of statements, 1958, 181)), οι οποίες θεωρείται πως εκφέρονται σε συγκεκριμένες περιστάσεις, ήθελε να αναδείξει εκείνα τα στοιχεία των επιχειρημάτων που διαφοροποιούνται ανάλογα με το πεδίο ή το πλαίσιο, σε αντιπαραβολή με τη μαθηματική λογική που ενδιαφέρεται για αιώνιες αλήθειες και χρησιμοποιεί άχρονους τύπους οι οποίοι εκφράζουν απαράλλακτες σχέσεις μεταξύ άχρονων προτάσεων. Αντί για τα μαθηματικά και τη γεωμετρία που αποτελούν το πρότυπο της τυπικής Λογικής, ο Toulmin εστίαζε στον δικανικό λόγο που έχει την αξίωση της πειθούς.

φύση ως αυταρχικός και κυνικός δεσπότης ή δυνάστης που δεν διστάζει μπρος σε τίποτε για να επιτύχει τους σκοπούς του, αλλά προσέρχεται ως δικαστής που καλεί τη φύση να συνεργαστεί σε ένα περιβάλλον που διέπεται από κανόνες που θέτει ο ίδιος, όχι αυθαίρετα, αλλά όπως αυτοί προκύπτουν από τη σύσταση της ανθρώπινης νόησης. Μπορεί ο Kant να λέει ότι ο λόγος «αναγκάζει τη φύση να απαντά στα ερωτήματά του» και, κατά τούτο, να συμπλέει με τον Bacon, αλλά λέει συγχρόνως, σε μια αποστροφή που θυμίζει τον Vico —δηλαδή τη θέση του Vico ότι ένα αντικείμενο μπορεί να νοηθεί μόνο από τον δημιουργό του—, πως «ο λόγος ενορά μόνο εκείνο που ανακαλύπτει ο ίδιος σύμφωνα με το δικό του προδιάγραμμα» (BXIII). Από εδώ πηγάζει ο (υπερβατολογικός) ιδεαλισμός του Kant που διαφέρει από την εμπειρική μέθοδο που συστήνει ο Bacon. Όπως σημειώνει ο Paul Guyer (1987, 3), στις προσεγγίσεις τύπου Bacon η φύση απαντά μεν στις συγκεκριμένες ερωτήσεις που της θέτουμε, αλλά αυτό δεν συνεπάγεται πως εμείς προσδιορίζουμε και τις απαντήσεις που θα προκύψουν. «Ο λόγος οφείλει να παράγει τις πειραματικές δοκιμασίες για τη φύση, αλλά δεν παράγει την ίδια τη φύση.» Ο Kant, αντίθετα, τουλάχιστον στη μία γραμμή ερμηνείας που αναπτύσσει ο Guyer,[9]

[9] Ο Guyer υποστηρίζει πως η θέση του Kant ότι «τα αντικείμενα πρέπει να ρυθμίζονται προς τη γνώση μας» είναι βαθιά αμφίσημη, δηλαδή μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους. Έναν ρεαλιστικό, σύμφωνα με τον οποίο «επιτυγχάνουμε να γνωρίσουμε αντικείμενα που πράγματι ανταποκρίνονται στις συνθήκες υπό τις οποίες τα αναπαριστούμε», και έναν ιδεαλιστικό σύμφωνα με τον οποίο «τα πράγματα όπως είναι καθεαυτά δεν μπορούν να έχουν εκείνες τις ιδιότητες που πρέπει να φαίνεται ότι έχουν (1987, 5).

> … φαίνεται να θεωρεί ότι η φιλοσοφική του μέθοδος [αυτή που ο Kant ισχυρίζεται ότι δανείστηκε από τους επιστήμονες και τον Bacon] συνεπάγεται το αντίθετο. Φαίνεται, ότι δεν ρωτάμε απλώς τη φύση συγκεκριμένες ερωτήσεις , αλλά σκοπεύουμε να επιβάλουμε σε αυτή συγκεκριμένες απαντήσεις… (στο ίδιο)

Ανεξάρτητα από την ερμηνεία του Guyer, είναι σαφές και από αυτό το ζήτημα πως ο Kant δεν επικαλείται τον Bacon γιατί τον ενδιαφέρει η εμπειρική έρευνα.[10] Τον επικαλείται ως έναν φυσικό φιλόσοφο που επέφερε στον κλάδο του μία επαναστατική στροφή που μπορούσε να λειτουργήσει ως πρότυπο για το πεδίο που ενδιέφερε τον Kant, δηλαδή τη μεταφυσική. Η δικανική μεταφορά που χρησιμοποιείται από τον Bacon εξυπηρετεί και τον Kant που θέλει, με την

[10] Στη σχετική βιβλιογραφία η επίκληση του Bacon από τον Kant έχει ερμηνευθεί με διάφορους τρόπους, Για παράδειγμα, η Béatrice Longuenesse (2005, 61) θεωρεί πως η αναφορά στον Bacon «έχει ως στόχο να δείξει ότι, αν και όλη η φυσική επιστήμη … είναι εμπειρική επιστήμη, θα ήταν αδύνατη αν δεν στηριζόταν σε αυστηρά a priori αρχές.» Η Onora O'Neill (1989, 5-6) εστιάζει στο motto της Κριτικής του Καθαρού Λόγου από το Instuaratio Magna του Bacon που αρχίζει με τη φράση «ως προς το πρόσωπό μου σιωπώ» και στη συνέχεια καλεί τους ανθρώπους να συμμετέχουν σε ένα έργο για την ανθρώπινη ευημερία. Η O' Neill ισχυρίζεται πως αυτή η αναφορά στον Bacon χρησιμοποιείται από τον Kant για να εκφραστεί η αντίθεσή του στο Καρτεσιανό πρόγραμμα που ξεκινά από το μοναχικό υποκείμενο που μονολογεί στοχαζόμενο. Και ο Guyer, όπως είδαμε, υποστηρίζει πως ο Kant χρησιμοποιεί τον Bacon και την αναλογία με την Κοπερνίκεια επανάσταση για να αναδείξει το χάσμα μεταξύ φαινομένων και πραγματικότητας.

Κοπερνίκεια στροφή του, να θέσει στο επίκεντρο την ανθρώπινη νόηση. Τόσο ο Bacon όσο και ο Kant θέτουν προς τη φύση ερωτήματα. Αλλά η προσέγγιση του Kant συνιστά πράγματι επανάσταση καθώς μεταφέρει την εστίαση από τη φύση, στη νόηση. Ο Kant, επικαλούμενος τον Bacon, αφενός τον ακολουθεί και αφετέρου, συγχρόνως, τον υπερβαίνει.

Ευχαριστίες

Το παρόν κείμενο που εστιάζει στον Kant τιμά το έργο του Στέλιου Βιρβιδάκη το οποίο αναπτύχθηκε με υπόβαθρο την Καντιανή φιλοσοφία, χωρίς να περιορίζεται από τον δικό της ορίζοντα. Ο Στέλιος Βιρβιδάκης είναι για μένα σημείο αναφοράς στην ακαδημαϊκή μου πορεία. Το εύρος και το βάθος των γνώσεών του στη φιλοσοφία, στη λογοτεχνία, στο σινεμά, στη θεολογία, στη γλώσσα, στην ιστορία, αποτελούσε πάντα πεδίο από το οποίο μπορούσα να αντλήσω βοήθεια και να ελέγξω ανά πάσα στιγμή επιχειρήματα και ισχυρισμούς μου. Η ακεραιότητά του, η γνήσια και αυθεντική αγάπη του για τη φιλοσοφία, και η φιλία του ήταν για μένα συγχρόνως έμπνευση και στήριγμα. Δεν ήμασταν απλώς συνάδελφοι με τα γραφεία μας απέναντι, αλλά συνοδοιπόροι στην περιπέτεια της φιλοσοφίας.

Βιβλιογραφία

Bacon, F. 1905. “De Dignitate et Augmentis Scientiarum.” Στο *The Philosophical Works of Francis Bacon*, R. L. Ellis, J. Spedding, και J. M. Robertson (επιμ.), 413-638. London: George Routledge and Sons.

Bacon, F. 2021. *Νέο Όργανο των επιστημών*, επιμ., εισαγ., ερμηνευτ.σχ. Ν. Αυγελής, μετ. Γ. Δαρδιώτης. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Κ&Μ Σταμούλη.

Cassirer, E. 1953. *The Platonic Renaissance in England*. Austin: Univ. Texas Press.

Collingwood, R.G. 2007. *Μία αυτοβιογραφία* [1938]. Αθήνα: Ίνδικτος.

Collingwood, R.G. 1993. *The Idea of History* [1946]. Oxford: Oxford University Press.

Collingwood, R.G. 1998a. *An Essay on Metaphysics* [1940], ed. R. Martin. Oxford: Oxford University Press.

Eamon, W. 1994. "Science as Venatio." Στο *Science and the Secrets of Nature : Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*, 269-300. Princeton, N.J: Princeton University Press.

Guyer, P. 1987. *Kant and the Claims of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hadot, P. 2006. *The Veil of Isis*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Horkheimer, M. 1947. *The Eclipse of Reason*, New York: Oxford University Press.

Kant, I. 1979. *Κριτική του Καθαρού Λόγου*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.

Longuenesse, B. 2005. *Kant on the Human Standpoint*. Cambridge: Cambridge University Press.

Merchant, C. 1980. *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. San Francisco: HarperCollins.

Merchant, C. 2006. "The Scientific Revolution and *The Death of Nature*." *Isis* 97: 513–533.

Merchant, C. 2008. “The Violence of Impediments. Francis Bacon and the Origins of Experimentation” *Isis,* 99:731–760

Merchant, C. 2013. “Francis Bacon and the 'vexations of art': experimentation as intervention,” *The British Journal for the History of Science*, 46: 4, 551-599.

Merchant, C. 2017 *Science and Nature: Past, Present, and Future.* Routledge.

O’Neill, O. 1989. *Constructions of Reason. Explorations of Kant’s Practical Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Perelman, Ch., L. Olbrechts-Tyteca. 1969. *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame: Notre Dame University Press.

Perelman, Ch. 1984. “The new rhetoric and the rhetoricians: Remembrances and comments.” *Quarterly Journal of Speech*, 70:2, 188-196.

Pérez-Ramos, A. 1993. “Bacon's legacy.” Στο *The Cambridge Companion to Bacon,* M. Peltonen (επιμ.), 311-341. Cambridge: Cambridge University Press.

Pesic, P. 1999. “Wrestling with Proteus: Francis Bacon and the "Torture" of Nature.” *Isis*, 90:1, 81-94.

Pesic, P. 2008. “Proteus Rebound: Reconsidering the ‘Torture of Nature’.” *Isis*, 99: 2 304-317.

Rossi, P. 1993. “Bacon’s Idea of Science.” Στο *The Cambridge Companion to Bacon*, M. Peltonen, 25-46. Cambridge: Cambridge University Press.

Toulmin, S. 1958. *The Uses of Argument.* Cambridge: Cambridge University Press.